

Blombergowa, Maria Magdalena

Kontakty polskich starożytników i archeologów z rosyjskimi instytucjami naukowymi w Odessie (do 1914 r.)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/4, 33-48

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Magdalena Blombergowa
(Łódź)

KONTAKTY POLSKICH STAROŻYTNIKÓW I ARCHEOLOGÓW Z ROSYJSKIMI INSTYTUCJAMI NAUKOWYMI W ODESSIE (DO 1914 R.)

Kontakty polsko-rosyjskie w dziedzinie archeologii miały miejsce od początku wyodrębniania się tej dyscypliny i trwały przez cały wiek XIX aż do rewolucji październikowej. W kilku publikacjach omówiłam związki Polaków z różnymi naukowymi instytucjami i towarzystwami rosyjskimi, zajmującymi się archeologią¹. Do opracowania pozostały, między innymi, sprawy współpracy Polaków z Cesarskim Rosyjskim Towarzystwem Geograficznym, Komitetami Statystycznymi, archeologicznymi towarzystwami cerkiewnymi, a także badania Rosjan na ziemiach polskich i ich kontakty z polskimi towarzystwami naukowymi.

Mówiąc o zakresie zagadnienia winniśmy pamiętać, że archeologią interesowali się i prowadzili wykopaliska przedstawiciele różnych grup społecznych i licznych zawodów. Inaczej również pojmowano archeologię. Obiektem zainteresowań XIX-wiecznej rosyjskiej archeologii, w ujęciu wielu badaczy, były wszelkie pomniki przeszłości, pojmowane jako całokształt prahistorycznych, etnograficznych, pisanych i innych źródeł. Zgodnie z tym archeologia winna badać wszystkie wytwory rąk ludzkich, pochodzące z różnych epok; wytwory od najprostszych do artystycznych i kunsztownych, pozostałości materialne i ślady wierzeń, kultu oraz zabytki piśmiennictwa. W zakres zainteresowań rosyjskiej archeologii wchodziły także starożytności cerkiewne, zabytki prawa, dawne uzbrojenie, starożytności klasyczne, archiwistyka i archeografia, sfragistyka oraz numizmatyka.

Archeologia była głównym przedmiotem zainteresowań specjalistycznych towarzystw, a mianowicie: Cesarskiego Odeskiego Towarzystwa Historii i Starożytności, Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego i Moskiewskiego

Towarzystwa Archeologicznego. Na listach członków tych towarzystw zidentyfikowano kilkudziesięciu Polaków. Wśród nich byli mieszkańcy imperium rosyjskiego i badacze z innych zaborów. Współpracę Polaków z tymi towarzystwami omówiłam już w kilku publikacjach². Stosunkowo mało znany jest kontakt starożytników i archeologów polskich z instytucjami naukowymi w Odessie. Tym więc sprawom poświęcony jest niniejszy artykuł.

W Odessie, która niemal od początku stanowiła jedno z większych centrów naukowych południowej Rosji, rozwinęły się również zainteresowania starożytnicze i zaczęto prowadzić badania archeologiczne³. Północne wybrzeże Morza Czarnego znane było od pradziejów a opisy tych ziem i ich mieszkańców pozostawili greccy i rzymscy pisarze starożytni. Obszary omawiane obfitują w obiekty zabytkowe wszystkich minionych okresów i wielu kultur. Wykorzystując przekazy antycznych pisarzy w te strony wędrowali liczni podróżnicy w poszukiwaniu dawnych miast-kolonii i Scytii herodotowej. Wśród podróżników, którzy już do XVIII w. odwiedzali wybrzeże Morza Czarnego i Krym, szczególne miejsce zajmuje Jan Potocki (1761–1815) pisarz, historyk i podróżnik, który interesował się dziejami, etnografią i geografią tego regionu⁴.

W latach 1797–1798 podróżował przez stepy Astrachania i na Kaukaz, zwracając uwagę na ślady przeszłości. Interesowały go zwłaszcza mogiły, które oglądał na trasie wędrówki i opisywał w notatniku. Zrobił też interesującą uwagę: „mogiły są jedynymi pamiątkami po ludach, które tu niegdyś zamieszkiwały lub wędrowały przez te okolice”, a następnie podkreślił: „Warto na to zwrócić uwagę, ponieważ groby są zabytkami o wielkiej trwałości, a zarazem jedynymi, mogącymi służyć do odtworzenia historii stepu”.

Potocki oglądał także inne obiekty spotykane na stepach. Opisywał okopy i ruiny miast, zwracał uwagę na napisy występujące na kamieniach nagrobnych. Wszystkie spostrzeżenia zamknął w publikacji *Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase*. W zbiorze map, które opublikował w pracy: *Atlas archéologique de la Russie européenne* przedstawił informacje, wynikające z lektury źródeł pisanych, skonfrontowane ze zjawiskami obserwowanymi w terenie. Posługując się tą metodą nakreślił mapę Scytii herodotowej.

Liczne ruiny, kurhany i wały, spotykane na terenach nadczarnomorskich, wzbudzały zainteresowania przeszłością tych ziem i spowodowały rozwój kolekcjonerstwa. Brak natomiast ustaw o ochronie zabytków stał się przyczyną odpływu wielu cennych przedmiotów za granicę. Po przyłączeniu tych ziem do imperium rosyjskiego, dziejami i osadnictwem na tych terenach zaczęły interesować się również władze rządowe Rosji. Już w 1805 r. zostało wydane „rozporządzenie o ochronie i zabezpieczeniu od zniszczenia ruin”⁵. Na jego podstawie odeski naczelnik miasta Armand Emanuel du Riccielieu ogłosił, że zabrania się obcokrajowcom zbierania i wywozu za granicę wszelkich zabytków.

Zainteresowanie dla zabytków i kolekcjonerstwo stało się modą wśród członków rodziny cesarskiej, książąt i przedstawicielei arystokracji. Początkowo gromadzono zabytki sztuki antycznej, monety i medale. Posiadaczem jednej z pierwszych i znakomitych kolekcji przedmiotów sztuki antycznej był książę Grigorii Aleksandrowicz Potiomkim. Bogaty zbiór numizmatyczny posiadał Seweryn Potocki (1762–1828), brat Jana, kurator okręgu naukowego charkowskiego. Kolekcjonować zaczął już w 1806 r. a z czasem przekazał swe zbiory Uniwersytetowi w Charkowie⁶.

Michaił Siemionowicz Woroncow (1782–1856), generał-gubernator noworożyjski i namiestnik Kaukazu, zebrał dużą ilość przedmiotów starożytnych o wysokiej wartości artystycznej. Zbiory te zwiedzał Józef Ignacy Kraszewski w czasie pobytu w Odessie.

Jednocześnie z kolekcjonowaniem zabytków rozpoczęło się naukowe ich opisywanie i publikowanie. Wśród osób zajmujących się naukowym opracowaniem zabytków nadczarnomorskich, palma pierwszeństwa należy do Iwana Aleksiejewicza Stempkowskiego i Iwana Pawłowicza Blaramberga. Grupa odeskich starożytników, skupiająca się wokół tych badaczy, powzięła myśl o utworzeniu muzeum archeologicznego, w którym znalazłyby schronienie kolekcje i zabytki, wydobywane w trakcie przypadkowych odkryć i systematycznych poszukiwań. Muzea takie powstały wcześniej w Nikołajewie (1806 r.), Teodozji (1811 r.) i Kerczu a na koniec w Odessie. Podstawę zbiorów odeskiego muzeum stanowiła kolekcja Blaramberga⁷.

W latach trzydziestych XIX stulecia rozpoczęto prowadzić systematyczne badania archeologiczne antycznych miast na terytorium starożytnego państwa Bosforskiego. W badaniach tych zasłużył się szczególnie, wspomniany już, I.A. Stempkowski⁸.

On też pierwszy zaproponował utworzenie towarzystwa do badania starożytności nadczarnomorskich wybrzeży. Projekt swój przedstawił w 1823 r. w nocy przesłanej do M.S. Woroncowa, ówczesnego namiestnika Kaukazu.

Towarzystwo powstało w 1839 r. Animatorami i organizatorami jego byli M.M. Kirjakow, N.N. Murzakiewicz, D.N. Kniażewicz, N.I. Nadieżdin i A.I. Lewszyn. W początku 1839 r. złożyli do ministra oświaty prośbę o zatwierdzenie statutu. W tymże roku cesarz Mikołaj I zatwierdził statut stowarzyszenia, które przyjęło nazwę Odeskiego Towarzystwa Historii i Starożytności⁹.

Zgodnie ze statutem Towarzystwo miało zajmować się zbieraniem i ochroną zabytków archeologicznych, gromadzeniem dokumentów historycznych oraz ich publikacją, badaniem przekazów pozostawionych przez starożytnych pisarzy o ziemiach, leżących nad Morzem Czarnym a także analizą opublikowanych prac, dotyczących historii tego regionu.

Od pierwszych dni swego istnienia Towarzystwo realizowało założenia programowe. Poszczególni członkowie przyjęli na siebie konkretne zadania. Dla

przykładu: A.A. Skałkowski zajął się pisaniem historii Odessy, N.N. Murzakiewicz przekładem łacińskich tekstów, dotyczących Krymu, N.J. Nadieżdyn zbierał i badał miejscowe przekazy i dokumenty, dotyczące historii Zaporozców, inni podejmowali starania o wykonanie planów sytuacyjnych i widoków kurhanów w Besarabii, planów tak zwanych wałów Trajana, kurhanów i okopów, znajdujących się na terenie Rosji południowej, a wreszcie planów i widoków wszelkiego rodzaju zabytków architektury¹⁰.

Na prowadzenie szeroko zakrojonych wykopalisk nie pozwalał Towarzystwu ograniczony fundusz. Z tego powodu, w szczególnych wypadkach, korzystano z pomocy urzędników państwowych, funkcjonariuszy wojskowych lub osób prywatnych, którzy podejmowali badania i pokrywali związane z tym koszty. Siłami Towarzystwa zorganizowano i przeprowadzono w latach 1876–1885 wykopaliska w Chersonesie. Badano monaster i jego otoczenie. Towarzystwo zbadało również kilka kurhanów koło Teodozji i część cmentarzyska w Olbii. Od 1888 r. do początku XX wieku uwaga Towarzystwa skupiała się na badaniu zabytków archeologicznych, znajdujących się w najbliższej okolicy Odessy.

Odeskie Towarzystwo Archeologiczne zajmowało się nie tylko badaniem i publikacją zabytków archeologicznych lecz również podjęło intensywne działania skierowane na ochronę i konserwację obiektów zabytkowych. W efekcie tych starań uchroniono od zniszczenia między innymi świątynię bizantyjską w Picundzie, zapobieżono sprzedaży w prywatne ręce twierdzy w Sudaku.

Towarzystwo otoczyło opieką, niezabezpieczone od czasu odkrycia w 1830 i 1837 r. kurhany koło Kerczu nazwane „Złota Mogiła” i „Cesarska Mogiła”. Zabiegało również o ochronę ruin baszty w Ałuszcie, twierdzy w Akermanie i baszty Świętego Konstantyna w Teodozji.

Po 1859 r., kiedy do opieki nad zabytkami archeologicznymi powołano Komisję Archeologiczną w Petersburgu, Odeskie Towarzystwo Historii i Starożytności kontynuowało swoje prace na tym polu w porozumieniu z Komisją.

Poważne znaczenie dla ochrony zabytków miało utworzenie własnego muzeum starożytności. W 1858 r. pod opiekę Towarzystwa przeszło też, istniejące już wcześniej, muzeum miejskie. Bogate zbiory, przechowywane w muzeach odeskich, przyciągały uwagę miłośników starożytności nie tylko rosyjskich ale również z wszystkich ośrodków naukowych europejskich. Zabytki z odeskich muzeów wykorzystywali powszechnie uczeni w swoich pracach o kulturze antycznej, scytyjskiej, sarmackiej czy też w publikacjach poświęconych archeologii pradziejowej.

Wydawnictwo Towarzystwa „Zapiski” stało się cennym źródłem wiadomości o archeologii krain nadczarnomorskich. Publikacje zawarte w 33 tomach tego czasopisma wywarły silny wpływ na rozwój myśli archeologicznej końca XIX i początku XX wieku¹¹.

Bogaty, szeroko zakrojony program działalności Towarzystwa był czynnikiem w staraniach o przyciągnięcie do jego grona tych uczonych i miłośników starożytności, którzy badaniami, zbiorami i darami przyczynić by się mogli do rozwoju działalności naukowej Towarzystwa. W rezultacie w tym gronie znalazło się wielu znanych w Rosji i za granicą badaczy, profesorów uczelni rosyjskich i zagranicznych, a także członków dworu cesarskiego i wysokich urzędników państwowych. Liczba członków nie była ograniczona statutem i już w pierwszym roku działalności, obok członków założycieli i honorowego prezydenta, liczyło 49 członków czynnych, 6 honorowych, 20 wspierających i korespondentów z Rosji oraz 3 zagranicznych. W r. 1889, roku jubileuszu 50-lecia, było: 16 członków honorowych, 101 czynnych, 35 współpracowników i korespondentów, wśród nich było 18 członków zagranicznych¹².

Znaczenie Odessy, jako centrum badań archeologicznych, wzrosło z chwilą otwarcia Uniwersytetu (1865 r.). Wielu bowiem profesorów, głównie przedstawicieli nauk humanistycznych, zajmowało się archeologią tego regionu.

Wybitną postacią, która łączyła pracę dydaktyczną na uniwersytecie z żywą działalnością badawczą i organizacyjną w Towarzystwie Historii i Starożytności był Władysław Jurgiewicz. Jego osoba ma również poważne znaczenie dla dziejów polsko-rosyjskich kontaktów naukowych. Będąc Polakiem, całe życie poświęcił pomnażaniu nauki rosyjskiej. Za jego prezydentury kilku Polaków zostało członkami Towarzystwa.

Władysław Jurgiewicz urodził się 27 listopada (9 grudnia) 1818 r. w Wilnie, gdzie ojciec jego Norbert był sekretarzem naukowym Uniwersytetu. Rósł i wychowywał się wśród przyjaciół ojca, profesorów Uniwersytetu Wileńskiego. Po ukończeniu szkół w Wilnie i Kownie złożył prośbę na ręce cara Mikołaja I (w czasie wizyty cesarza w Kownie) i uzyskał zgodę na kontynuowanie nauki w Instytucie Pedagogicznym w Petersburgu. Studiował na wydziale historyczno-filologicznym w latach 1837–1842. Ukończył studia ze złotym medalem. Następnie przez dwa lata przebywał za granicą, wysłany przez rząd do Lipska, gdzie uzupełniał studia pod kierunkiem G. Hermanna i K.O. Millera. W 1844 powrócił do Petersburga, a następnie, w latach 1847–1858, był profesorem-adiunktem literatury rzymskiej i greckiej na Uniwersytecie Charkowskim¹³. W 1858 r. przeniesiono go do Odessy, do liceum im. Richelieu, które następnie przekształcono w Uniwersytet. W 1867 r. przedstawił i obronił rozprawę doktorską *De Jivis Liceaei natura cognomisque hujus ratione commentatio*¹⁴. Po czym mianowano go profesorem zwyczajnym filologii łacińskiej. W latach 1868–1871 był dziekanem Wydziału Filologicznego. Po 25 latach pracy na uniwersytetach otrzymał tytuł „profesora zasłużonego” a rada naukowa powierzyła mu prowadzenie wykładów przez następne pięć lat. Następnie zwolniono go z obowiązków, wysyłając na emeryturę. Na jego miejsce zaproponowano I.W. Cwietajewa, który jednak nie objął katedry

filologii łacińskiej i rada naukowa ponownie zaproponowała Jurgiewiczowi prowadzenie wykładów przez kilka kolejnych 5-letnich okresów¹⁵.

Fakt przedłużania umowy z Jurgiewiczem na prowadzenie wykładów spowodował, że Ministerstwo Oświecenia Publicznego zaproponowało mu ponowne objęcie katedry filologii łacińskiej. Fakt ten też świadczy o wysokiej ocenie Jurgiewicza jako wykładowcy, a także i o tym, że władze uniwersyteckie widziały potrzebę nauczania tego przedmiotu.

Jurgiewicz nie tylko wykładał, ale również czytał ze studentami i komentował dzieła pisarzy rzymskich. Dla specjalistów miał wykłady z zakresu starożytności rzymskich; szczególną uwagę poświęcał dziejom gospodarczym, wierzeniom i kulturze dawnych Rzymian.

Jego głęboka znajomość dziejów cywilizacji greckiej nad Pontem, skłoniła władze uniwersyteckie do powierzenia Jurgiewiczowi, niezależnie od wykładów we własnej katedrze, prowadzenie wykładów zleconych z historii rozwoju kultury greckiej nad Morzem Czarnym, a także zajęć z języka greckiego chociaż na Uniwersytecie od 1875 r. był specjalista tej filologii. Jurgiewicz w 1887 r. ostatecznie zaprzestał wykładać na Uniwersytecie i wszystkie siły poświęcił pracy w Towarzystwie Historii i Starożytności, którego członkiem był od 25 II 1869 r. Był sekretarzem tego Towarzystwa od 1875 r., a od 1883 aż do śmierci wiceprezydentem, czyli urzędującym kierownikiem Towarzystwa, ponieważ funkcję prezydenta pełnił następca tronu.

Zgodnie z zakresem zainteresowań Towarzystwa prowadził Jurgiewicz wieloletnie badania osadnictwa i cywilizacji greckiej nad Morzem Czarnym. Z jego inicjatywy i przy jego udziale badano liczne obiekty, między innymi w Chersonesie Taurydzkim. Jurgiewicz zbierał i odczytywał, przygotowując do publikacji, liczne inskrypcje greckie i rzymskie. Opracował między innymi napisy wydobyte w Olbii, Tyras, Pantikapaionie i Chersonesie. Odczytał również inskrypcje odkryte w ruinach miast genueńskich na Krymie¹⁶.

Jurgiewicz był współorganizatorem i brał czynny udział w pracach VI Zjazdu Archeologicznego w Odessie w 1884 r., zorganizował wycieczkę i wykopaliska dla uczestników zjazdu. Opracował i wygłosił na posiedzeniach Zjazdu wykład poświęcony badaniom archeologicznym na terenie tak zwanego Noworosyjskiego Kraju¹⁷.

Jurgiewicz był członkiem licznych towarzystw naukowych rosyjskich, oprócz Odeskiego, także Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego w Petersburgu, Moskiewskiego Towarzystwa Archeologicznego, jak również zagranicznych: Genueńskiego Towarzystwa Historycznego i Paryskiego Towarzystwa Archeologicznego. Z okazji jubileuszu 50-lecia pracy naukowej został uhonorowany mianem honorowego członka towarzystw: Moskiewskiego Towarzystwa Archeologicznego i Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego w Petersburgu. W Odessie jubileusz obchodzony był bardzo uroczystie, brali w nich udział przedstawiciele

administracji miasta i liczni delegaci urzędów, szkół, przedsiębiorstw przemysłowych, instytucji naukowych i reprezentanci sfer towarzyskich. Jurgiewicz bowiem cieszył się popularnością zarówno w kołach naukowych, jak i towarzyskich.

Władysław Jurgiewicz zmarł 6 grudnia 1898 r. i pochowany został w Odessie w obrządku katolickim a nekrologi jego zamieściły wydawnictwa polskie i rosyjskie.

Archeologią interesował się także Leopold Wojewódzki, jak i Jurgiewicz profesor Uniwersytetu Noworosyjskiego, z wykształcenia filolog klasyczny¹⁸.

Wojewódzki z urodzenia należał do narodu polskiego, lecz całe życie związany był z naukowymi instytucjami rosyjskimi. Oprócz pracy na Uniwersytecie, dużo czasu poświęcał działalności w Towarzystwie Historii i Starożytności.

Wojewódzki urodził się 15 listopada 1846 r. w Wilnie. Po ukończeniu gimnazjum w Libawie zapisał się na fakultet fizyko-matematyczny Uniwersytetu Petersburskiego. Po trzech latach studiów przeniósł się na fakultet historyczno-filologiczny i tam pod kierunkiem profesora K.J. Lugebilla zajął się autorami greckimi, szczególnie interesując się twórczością tragicznych i lirycznych. Zajmował się również gramatyką i epigrafiką grecką oraz historią sztuki i starożytnościami greckimi. Studia ukończył w 1870 r. ze stopniem kandydata. Jako pracę dyplomową przedstawił rozprawę *K izsledowaniju razwitija religiozno-nrawstwiennych poniatu u grekow do Płatona*. Pozostawał na Uniwersytecie jako stypendysta i przygotował rozprawę *Kannibalizm w driewnich mifach*¹⁹, którą obronił w 1875 r. i uzyskał tytuł magistra filologii greckiej.

W kwietniu 1875 r. został wybrany na docenta filologii greckiej na Uniwersytecie w Odessie. Trzy lata później wyjechał na półtora roku za granicę. Po powrocie przedstawił rozprawę *Wwiedienije w mifologiju Odissei*, którą obronił w 1881 r. uzyskując stopień doktora. W lutym 1882 r. prof. Niekrasow przedstawił jego kandydaturę na profesora zwyczajnego starożytnej filologii greckiej. Po zatwierdzeniu wykładał historię literatury greckiej. Omawiał głównie Homera, Arystofanesa, Teokryta i tragicznych. Na polecenie kierownictwa uniwersytetu wykładał również starożytną filozofię i gramatykę porównawczą języków indoeuropejskich. Biografowie Wojewódzkiego podkreślają, że powierzenie temu uczonemu tak różnych wykładów możliwe było z uwagi na jego wszechstronną wiedzę i głęboką znajomość wielu dziedzin naukowych. Pamiętać bowiem należy, że swoje studia rozpoczął od matematyki, której nie zarzucił i do końca życia interesował się jej problemami. Podjął również próbę uproszczenia pisowni języka rosyjskiego²⁰. Dogłębnie studiował twórczość poetów niemieckich, zwłaszcza Heinego i z tego zakresu miał również wykłady uniwersyteckie.

Wśród licznych zajęć nie zaniechał głównego problemu, któremu zawsze poświęcał najwięcej uwagi – to jest porównawczo-mitologicznemu badaniu greckiego eposu. Kontynuując temat zawarty w pracy *Wstęp do mitologii* zbierał materiały do dalszego opracowania mitów. Punktem wyjściowym jego teorii był

pogląd, że słoneczny monoteizm stanowi podstawę wszystkich wierzeń plemion greckich.

W pracach Wojewódzkiego nie tak ważne były jego teorie i szczegółowa analiza wierzeń, jak wskazanie na mity jako na ważne źródło do poznania dziejów i życia starożytnych Greków.

Leopold Wojewódzki, jako członek Towarzystwa Historii i Starożytności, czynnie uczestniczył w posiedzeniach i pracach tego towarzystwa. W czasie VI Zjazdu Archeologicznego pomagał przy organizacji i wygłosił dwa referaty o tematyce, wiążącej się ściśle z problemami omawianymi na zjeździe. W referacie pierwszym omówił kwestię pochodzenia nazwy Morza Czarnego²¹, w drugim osadnictwo starożytne nad Morzem Czarnym²². Mapa, która stanowiła ilustrację referatu, reprodukowana była na kartach uczestnictwa rozdanych członkom zjazdu.

W 1899 r. Wojewódzki z powodu złego stanu zdrowia poprosił o zwolnienie go z wszelkich obowiązków. Zmarł po długiej i ciężkiej chorobie płuc 21 kwietnia 1901 r.

W Odessie przez jakiś czas mieszkał i pracował lekarz Józef Czaki (1875–1936), który interesując się starożytnościami cenne zabytki znad Morza Czarnego ofiarował do polskich muzeów.

Jak wspominałam, trzech wymienieni Polacy życiem i działalnością ściśle związani byli z Odessą i jej instytucjami. Inni miłośnicy starożytności przybywali do tego miasta i nad Morze Czarne w celu poznania zbiorów i kolekcji archeologicznych lub prowadzili badania w tym regionie. Utrzymywali również kontakty osobiste i prowadzili korespondencję z rosyjskimi starożytnikami, zgrupowanymi w Odeskim Towarzystwie Historii i Starożytności. W okresie 80 lat działalności Towarzystwa, co najmniej 12 Polaków zostało wybranych w poczet członków tego grona uczonych²³.

Członkostwem Towarzystwa obdarzono ludzi, którzy archeologią zajmowali się sporadycznie, na marginesie innych prac, ale zasłużonych dla nauki rosyjskiej, jak na przykład Józefa Kowalewskiego i Hieronima Stebnickiego. Honorowym członkiem mianowano Leona Potockiego. Wybór innych Polaków był uzasadniony poważnymi osiągnięciami na polu badań archeologicznych (Adam Honory Kirkor, Eustachy Tyszkiewicz, Adolf Pawiński).

Bezpośrednie kontakty z Odessą miał Michał Grabowski (1804–1863), znany pisarz, który uczestniczył w posiedzeniach Towarzystwa i wygłaszał na nich odczyty. Grabowski na członka czynnego wybrany został 27 II 1843 r.²⁴ W środowisku naukowym rosyjskim był on znany i ceniony, jako archeolog opisujący starożytności Kijowszczyzny oraz jako wydawca *Źródeł do dziejów polskich*.

Grabowski prowadził długoletnie studia z zakresu historii i archeologii Ukrainy. Zbierał i spisywał legendy, zwyczaje i pieśni, które wykorzystał przy pisaniu powieści, na przykład *Stanicę Hulajpolską*²⁵. Dla dziejów archeologii poważne znaczenie ma jego praca *Ukraina dawna i dzisiejsza*²⁶.

W sprawach archeologicznych korespondował Grabowski ze znanym historykiem odeskim Apollonem Skałkowskim²⁷ (1805–1899), którego publikacje popularyzował w polskich czasopismach²⁸.

Na tle zainteresowań literackich rozwinęła się przyjaźń Grabowskiego z ukraińskim historykiem i pisarzem Pantalejmonem Kuliszem²⁹.

Latem 1843 r. do Odessy przybył Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887)³⁰. Już w pierwszych dniach pobytu zawarł znajomość z Apollonem Skałkowskim, który stał się dla naszego pisarza opiekunem i doskonałym przewodnikiem po mieście, jego dziejach i współczesności. Skałkowski zapoznał Kraszewskiego z Dmitrijem Maksymowiczem Kniażewiczem, prezydentem Towarzystwa Historii i Starożytności i wprowadził do grona uczonych.

Kraszewski został zaproszony na posiedzenie zwyczajne Towarzystwa, zapoznał się z historią, zakresem zainteresowań, biblioteką i zbiorami. Przeglądał też wydawnictwa Towarzystwa i słuchał relacji o badaniach i wynikach wykopalisk, prowadzonych przez jego członków. Interesował się wszystkimi odkryciami, ale największą uwagę zwrócił na zabytki Olbii i Pantikapaionu. Podjął nawet próbę naszkicowania historii Olbii, nakreślenia jej położenia, rozwoju, sztuki, religii i handlu.

W towarzystwie Skałkowskiego zwiedził Kraszewski wszystkie ważniejsze biura, urzędy, a także porty, dzielnice i plaże miasta Odessy. Był gościem w wielu domach i pałacach znacniejszych obywateli, poznał muzea i różne kolekcje zabytków w Odessie i na Krymie. Interesował się nie tylko najstarszymi dziejami wybrzeża nadczarnomorskiego ale i historią kozaczyzny, a także współczesnością, rozwojem Odessy, życiem codziennym mieszkańców, szkolnictwem i życiem kulturalnym oraz wszelkimi problemami tego miasta i portu.

Kontakty, nawiązane w trakcie pobytu, podtrzymywał Kraszewski drogą korespondencyjną. Pisywał do Towarzystwa Historii i Starożytności, które wybrało go na swego członka czynnego 12/24 XI 1843 r. oraz do Skałkowskiego, który przysyłał mu informacje o archeologii Ukrainy i ziem sąsiednich³¹. Materiały zebrane tą drogą wykorzystał Kraszewski przy pisaniu książki *Sztuka u Słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*³².

W 1865 r., na członka korespondenta wybrany został Andrzej Podbereski (1819–około 1902)³³, który od lat młodości interesował się dziejami Scytów. W nich widział protoplastów współczesnych mu Litwinów. Z *Dziejami Herodota* w rękę usiłował odnaleźć ślady tego starożytnego ludu na terenach Wołynia, Podola i na Krymie. W tym celu prowadził poszukiwania terenowe i rozkopywał kurhany³⁴.

Podbereski pochodził z Braclawszczyzny, a na Ukrainę przybył nie później niż w 1842 r. W tym bowiem roku został sekretarzem Michała Grabowskiego. W 1869 r. przeniósł się do Jałty i tu nadal zajmował się archeologią. Interesował się również etnografią. Rezultaty swych badań publikował w wydawnictwach Odeskiego

Towarzystwa Historii i Starożytności³⁵ oraz przesyłał do Moskiewskiego Towarzystwa Archeologicznego. Korespondował ponadto z Rosyjskim Towarzystwem Archeologicznym w Petersburgu, między innymi w sprawie konkursu na najlepszą pracę naukową. Do nagrody przedstawił rozprawkę o Scytach i Scytii. Nie została ona jednak dopuszczona do konkursu, ponieważ nie była napisana po rosyjsku.

W latach 1863–1875 wizyty w siedzibie Odeskiego Towarzystwa Historii i Starożytności składał Stanisław Krzyżanowski (1841–1881). Zwiedzał on również muzea odeskie i studiował liczne kolekcje³⁶, a do czasopisma Towarzystwa przesyłał artykuł na temat *Józefpolskija driewnosti*³⁷.

Wspomnieć należy, że w badaniach archeologicznych na terenie starożytnej Olbii w 1895–1896 r. brał udział uczonej polski z Wiednia – Józef Nowalski (1854–1928). Do udziału w tych wykopalskach został zaproszony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Cesarską Komisję Archeologiczną w Petersburgu³⁸.

Okazją grupowego spotkania w Odessie polskich i rosyjskich uczonych, a także gości z wielu innych krajów był VI Zjazd Archeologiczny w 1884 r. Na obrady trwające od 15 do 30 sierpnia przybyło 375 uczestników, w tym 12 Polaków. Obok znanych naukowców i badaczy uczestniczyli w nim dziennikarze, którzy zamieszczali sprawozdania w dziennikach i tygodnikach polskich. Uczestnicy polscy wygłosili pięć referatów, wszystkie poruszały zagadnienia z dziedziny archeologii pradziejowej³⁹.

Polskie placówki naukowe reprezentował Gotfryd Ossowski, który był delegatem Akademii Umiejętności z Krakowa. Warszawskie środowisko naukowe miało swych przedstawicieli w osobach Aleksandra Jabłonowskiego i Antoniego Mierzyńskiego. Pozostali polscy uczestnicy byli mieszkańcami południowych gubernii rosyjskich, którzy prowadzili na tych terenach wykopaliska i gromadzili kolekcje zabytków, głównie archeologicznych.

Wspomniani już wcześniej Władysław Jurgiewicz i Leopold Wojewódzki należeli do grona organizatorów tego Zjazdu i przygotowali referaty. Józef Długosz był adwokatem i publicystą, w owym czasie mieszkał w Odessie. Jego pióra są relacje ze Zjazdu, zamieszczone w dwu kolejnych numerach czasopisma „Kraj”⁴⁰.

Zygmunt Luba-Radzimiński był w owym czasie znanym heraldykiem i genealogiem, prowadził wykopaliska archeologiczne, głównie na Wołyniu, gdzie odkrył i zbadał ślady osadnictwa epoki kamiennej. Ekspozyty ze swej kolekcji wystawiał na rosyjskich zjazdach archeologicznych. Uczestniczył też w kilku kolejnych zjazdach, wygłaszając na nich referaty z dziedziny archeologii pradziejowej⁴¹.

Z zabytkami na wystawę, zorganizowaną z okazji Zjazdu, przybyła inna polska posiadaczka zbiorów – Katarzyna Skarzyńska z Łubień (powiatu połtawskiego). Z jej zbiorów powstało w czasie późniejszym muzeum w Łubniach⁴².

Na odeskim zjeździe z referatami wystąpili Antoni Mierzyński i Gotfryd Ossowski. Pierwszy mówił o miejscach kultu i kontemplacji dawnych Prusów, zastanawiał się nad tym, co kryło się pod określeniem „Romowe”, zapytywał o święty dąb, o trzy „bałwany”: Perkuna, Patrimpo i Putello. W konkluzji zaprzeczał istnieniu „bałwanów” na Litwie, mając na myśli posągi bóstw oraz dowodził, że określenie „Idolus”, „Idolos” nie oznaczało bałwana lecz kamień⁴³.

Gotfryd Ossowski natomiast omawiał wyniki badań w jaskini „Na Łupiankach” w Ojcowie i w Mnikowie. Jednocześnie, na podstawie najnowszych swoich badań, podjął próbę opracowania klasyfikacji zabytków epoki kamiennej z ziem Europy Środkowej⁴⁴. Na zakończenie Zjazdu organizatorzy przygotowali dla uczestników wycieczkę na Krym, gdzie Władysław Jurgiewicz prowadził wykopaliska na terenie starego Chersonezu⁴⁵.

Na zakończenie warto podkreślić, że w opracowaniu uwzględniono tylko osoby, które mieszkały w Odessie lub odwiedzały to miasto, ale których pochodzenie polskie lub przynależność do kultury i nauki polskiej nie budzą zastrzeżeń. Wypada jednakże wspomnieć, że z placówkami archeologicznymi odeskimi współpracowali, wnosząc poważny wkład do rozwoju archeologii badacze, których brzmienie imienia, nazwiska i tak zwanego otczestwa wskazuje na polskie pochodzenie. Jednym z nich był Kazimierz syn Ignacego Olszewski (zm. 8 XII 1894). Mieszkał, pracował i prowadził badania na północnym Kaukazie. Z własnych wykopalisk oraz zdobywanych drogą zakupów zebrał jedną z pełniejszych kolekcji starożytnych zabytków Kaukazu, którą przekazał do Ermitażu, inną część do Muzeum Historycznego Moskwy⁴⁶.

Polskiego pochodzenia mógł być również Karol syn Kazimierza Kościuszko Walużnicz, który długie lata mieszkał w Sewastopolu. Założył tam Koło Miłośników Historii i Starożytności Krymu oraz muzeum i bibliotekę. W 1888 r., gdy rozpoczęto badania Chersonezu, Komisja Archeologiczna z Petersburga, z rekomendacji W. Jurgiewicza, skierowała Karola Kościuszkę do prowadzenia tam prac. Powierzone mu zadania, z dużym oddaniem realizował aż do śmierci. Kościuszko za zasługi dla archeologii został wybrany na członka Moskiewskiego Towarzystwa Archeologicznego w Petersburgu i Moskiewskiego Towarzystwa Numizmatycznego. Był też członkiem komisji naukowych archiwów w Riazaniu, Symbirsku i Komisji Taurydzkiej. Współpracował z Muzeum w Rostowie i z Ural-skim Towarzystwem Przyrodników⁴⁷.

Z Odeskim Towarzystwem Historii i Starożytności korespondowali liczni Polacy, zainteresowani wymianą publikacji i informacji o wynikach badań. Swoje artykuły przesyłali do redakcji czasopisma i były one publikowane w „Zapiskach”⁴⁸. Dla przykładu należy podać, że długoletnią wymianę publikacji utrzymywał z Towarzystwem Julian Talko-Hryncewicz w latach 1894–1908.

Na koniec dodać należy, że najbardziej ożywione kontakty Polaków z rosyjskimi starożytnikami w Odessie, miały miejsce w okresie działalności

w Towarzystwie Historii i Starożytności A. Skałkowskiego i W. Jurgiewicza. Z ich odejściem (Jurgiewicz zmarł w 1898 r., Skałkowski w 1899 r.) widomym śladem kontaktów była niemal wyłącznie wymiana publikacji z Towarzystwem Historycznym i Towarzystwem Ludoznawczym we Lwowie⁴⁹.

Przypisy

¹ M. Blombergowa: *Polscy członkowie Cesarskiego Moskiewskiego Towarzystwa Archeologicznego (1864–1914)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1980 nr 3 s. 545–559; T a ż: *Kijowskie zjazdy archeologów słowiańskich (1874, 1889, 1985)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987 nr 3–4 s. 679–689; T a ż: *Polacy na zjazdach archeologicznych rosyjskich*. „Fasciculi Archaeologie Historicae” 1985 t. 1 s. 19–26; T a ż: *Polscy członkowie rosyjskich towarzystw archeologicznych 1839–1914*. Wrocław 1988.

² M. Blombergowa: *Polacy na zjazdach...*; T a ż: *Kijowskie zjazdy...*

³ M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii w Odessie*. „Zapiski Odesskiego Archeologicznego Obszczestwa” Odessa 1960 t. 34 s. 7–14; J.I. Kraszewski: *Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku. Dziennik przejazdki w roku 1843*. Wilno 1845–1846, wyd. 2 Warszawa 1985.

⁴ J. Potocki: *Voyage dans les steps d’Astrakhan et du Caucase*. Paris 1829; Tenże: *Atlas archéologique de la Russie européenne*. Petersburg 1823; A. Abramowicz: *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce*. Cz. 2: *Czasy stanisławowskie i ich pokłosie*. Wrocław 1987 s. 217–229.

⁵ Por. A. Formozow: *Oczerki po istorii ruskkoj archieologii*. Moskwa 1961 s. 101; M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii ...*, s. 7.

⁶ W. Jurgiewicz: *Istoriczeskij oczerk piatidiesiatiletija Impieratorskogo Odesskogo Obszczestwa Istorii i Driewnostiej 1839–1889*. Odessa 1889 s. 29; M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii ...*, s. 7.

⁷ W. Jurgiewicz: *Istoriczeskij oczerk ...*, s. 7; J. Kraszewski: *Wspomnienia Odessy ...*, s. 100.

⁸ A. A. Formozow: *Oczerki ...*, s. 44–45; A. L. Mongait: *Archieologija w SSSR*. Moskwa 1955 s. 40; M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii ...*, s. 9.

⁹ W. Jurgiewicz: *Istoriczeskij oczerk ...*, s. 9.

¹⁰ M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii ...*, s. 9.

¹¹ M.S. Sinicyń: *Razwitije archieologii ...*, s. 9.

¹² W. Jurgiewicz: *Istoriczeskij oczerk ...*, s. 71–72.

¹³ „Riecz i otczoty Charkowskiego Uniwersitieta” 1847 g.

¹⁴ „Zapiski Noworossyjskiego Uniwersitieta” 1867 t. 1.

¹⁵ A.I. Markiewicz: *Dwadcatipiatiletije Impieratorskogo Noworossijskogo uniwersitieta*. Odessa 1890 s. 287–292.

¹⁶ *Driewnija greckeskaja nadpisi najdiennyja w Kerczy, Anapy i Chersonisje w 1880 g*. Odessa 1880; *Tri otriywka Olwijskich nadpisiej*. „Zapiski Impieratorskogo

Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1860 t. 4 s. 589; dalsze prace niemal w każdym tomie „Zapisek”.

¹⁷ *Zamieczanija o niekotorych miestnostijach Noworossyjskiego Kraja zasłużywajuszczych archieologiczeskiego izsledowanija*. W: *Trudy VI Sjezda w Odessie 1884 g.* T. 1. Odessa 1886 s. LXIV.

¹⁸ A. D i e r i e w i c k i j: *L. F. Wojewodskij (niekrotoł)*. „Żurnał Ministierstwa Narodnego Proswieszczenija” za 1901 g. nr 4. Petersburg 1901 s. 32–38.

¹⁹ „Żurnał Ministierstwa Narodnego Proswieszczenija” za 1874 g. i osobne wydanie: Petersburg 1874.

²⁰ *Opyt uproszczenija russkogo prawopisanija L.F. ord. prof. Impieratorskiego Noworossyjskiego Uniwersitieta*. Odessa 1898.

²¹ *Trudy VI Sjezda ...*, t. 2; J. D ł u g o s z: *Zjazd VI archeologiczny w Odessie 1884 r.* „Kraj” 1884 nr 39 s. 11–13.

²² *Karta driewnich posielienij na jugie Rossi*. Tamże.

²³ M.M. B l o m b e r g o w a: *Polscy członkowie ...*, s. 21–36; W. J u r g i e w i c z: *Istoriczeskij oczerk ...*, lista członków.

²⁴ „Zapiski Impieratorskiego Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1844 t. 1 s. 569.

²⁵ *Stanica Hulajpolska. Powieść narodowa przez Edwarda Tarszę*. T. 1–5. Wilno 1840–1841.

²⁶ *Ukraina dawna i terazniejsza*. T. 1. *O zabytkach najgłębszej starożytności*. Kijów 1850.

²⁷ M. G r a b o w s k i: *Listy literackie*. Wyd. A. Bar. Kraków 1934 s. 277, 293, 329.

²⁸ *Historyczny obraz miasta Odessy przez M. Grabowskiego*. „Atheneum” 1843 t. 2 s. 118–151.

²⁹ W. H n a t j u k: *Polskij literator M. Grabowskij i jewo prijatieljuwanije z P.O. Kuliszem*. „Zapiski Wsieukrainskoj Akadiemii Nauk” Kiew 1929 kn. 21–22.

³⁰ J.I. K r a s z e w s k i: *Wspomnienia Odessy ...*; S. Ś w i e r z e w s k i: *Józef Ignacy Kraszewski jako archeolog w sto pięćdziesiątą rocznicę urodzin*. „Archeologia” 1961 t. 12 s. 197.

³¹ A. B a r: *Indeks korespondencji J.I. Kraszewskiego przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*. Kraków 1929 s. 93.

³² Wilno 1860.

³³ W. J u r g i e w i c z: *Istoriczeskij oczerk ...*, s. 39.

³⁴ J. T a l k o - H r y n c e w i c z: *Z moich wspomnień o dawnych archeologach*. „Wiadomości Archeologiczne” 1923 t. 8 z. 2–4 s. 176.

³⁵ „Zapiski Impieratorskiego Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1867 t. 6 s. 496–506; tamże 1872 t. 8 s. 427.

³⁶ S. K r z y ż a n o w s k i: *Pamiętki polskie w muzeum Towarzystwa Historii i Archeologii*. Kijów 1863.

³⁷ „Zapiski Impieratorskiego Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1875 t. 9 s. 445.

³⁸ Józef Nowalski jako badacz Carnuntum i Vindobony. „Archeologia” 1954 t. 6 s. 257–260.

³⁹ *Trudy VI Sjezda w Odessie 1884 g.* T. 1–4. Odessa 1886–1889; „Kraj” 1884 nr 37 s. 22; „Tygodnik Ilustrowany” 1891.

⁴⁰ „Kraj” 1884 nr 37 s. 79, nr 39 s. 11–13.

⁴¹ Z. L u b a - R a d z i m i ń s k i : *Pamiętniki kamiennego wieku w Zapadnoj Wołyni.* W: *Trudy IX Archeologicznego Sjezda w Wilnie 1893 g.*, t. 2 s. 79–82.

⁴² E. C h w a l e w i k : *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie.* Warszawa 1926 t. 1 s. 443; S.K. K u l ż i n s k i j : *Łubienski muzej E.N. Skarzynskiej.* „Kiewska Starina” 1890 nr 10 s. 123–134.

⁴³ *O Prusskim Romowe.* W: *Trudy VI Sjezda ...*, t. 1 s. LXIV; J. D ł u g o s z , dz. cyt. s. 13.

⁴⁴ *Opyt chronologicznej klasyfikacji nachodok kamiennego wieku w Rossii.* W: *Trudy VI Sjezda ...*, t. 1 s. 47–71.

⁴⁵ *Trudy VI Sjezda ...*, t. 1 s. 56.

⁴⁶ P.S. U w a r o w a , I.N. B o r o z d i n (red.): *Impieratorskoje Moskowskoje Archeologicznoje Obszczestwo w pierwyje 50-lietije jego suszczestwowanija 1864–1914.* Moskwa 1915 t. 2 s. 255–256.

⁴⁷ Tamże s. 428–429.

⁴⁸ „Zapiski Impieratorskiego Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1867 t. 6 s. 333, 1914 t. 30 s. 9–15.

⁴⁹ „Zapiski Impieratorskiego Odesskiego Obszczestwa Istorii i Driewnostiej” 1904 t. 25 s. 8.

M.M. Blombergowa

CONTACTS OF POLISH SCHOLARS OF ANTIQUITY AND ARCHEOLOGISTS WITH RUSSIAN SCIENTIFIC INSTITUTIONS IN ODESSA IN THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Ever since it was established, Odessa was a major scientific centre in the south of Russia. The city also witnessed the development of interest in antiquity and the beginnings of archeological research. This was due to the fact that the vicinities of Odessa abounded in remnants of historical buildings and artefacts by explorers searching for traces of ancient Greek colonies and of the Scythians. Among such explorers of the 18th century, a special place must be attributed to Jan Potocki.

In the 19th century, there were two institutions in Odessa concerned with archeological research: the Odessa Society of History and Antiquity, established in 1839, and the Novorossijskij Universitet (New Russian University), established in 1865. Both institutions included Poles among their scholars – the most notable were Władysław Jurgiewicz and Leopold Wojewódzki.

There were at least fifteen Poles among the members of the Society, including Michał Grabowski, Józef Ignacy Kraszewski, Eustachy Tyszkiewicz, and Adolf Pawiński.

An occasion for Polish and Russian scholars to meet in Odessa en masse was provided by the Sixth Archeological Congress held in 1884. The Congress was attended by over a dozen Polish scholars, many of whom presented papers in prehistoric archeology.

